

УДК: 347.183:271.222(497.11)“1916/1918”
94(497.11)“1916/1918”
COBISS.SR-ID 136058377
DOI број: 10.5937/vig2302217S

Језик рада: Српски
Примљен: 13.11.2023.
Прихваћен: 01.12.2023.
Тип рада: Критичко издање научне грађе

Др Саша Станојевић, ванредни професор
Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за историју
Косовска Митровица, Република Србија
Е-mail: sasa.stanojevic@pr.ac.rs

БУГАРСКА МАТИЧНА КЊИГА РОЂЕНИХ КУРШУМЛИЈСКЕ ЦРКВЕ (1916–1918) КАО СВЕДОЧАНСТВО ПОКУШАЈА БУГАРИЗА- ЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА ТОПЛИЦЕ У ПР- ВОМ СВЕТСКОМ РАТУ*

АПСТРАКТ: У раду је по први пут представљена матична књига рођених Цркве Свете Тројице у Куршумлији, вођена од 1916. до 1918. године, за време окупације Србије у Првом светском рату. Део је Збирке матичних књига Историјског архива Топлице у Прокупљу, коју чини укупно 96 деловодника, вођених између 1878. године и Другог светског рата. Јединствени је документ због тога што су подаци у њој, за разлику од осталих сачуваних књига, уношени на бугарском језику и писму. Уносило их је бугарско свештенство које је, у складу са присилном политиком окупационих власти усмереном ка бугаризацији становништва, преузело дужности ликвидираних

*Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200184).

или интернираног дотадашњег домаћег српског свештенства. За разлику од осталих књига рођених на том простору, није било уобичајене рубрике „народност“, а најочигледнији доказ покушаја промене националног идентитета јесу измењена и бугаризована презимена локалног српског становништва (овде: Вукашиновџ, Милоевџ, Радуловџ...).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Први светски рат, окупирана Србија, бугаризација, Топлица, Куршумлија, Топлички устанак 1917, матична књига рођених, црква, свештенство*

Први светски рат пружио је прилику реваншистичким круговима у Бугарској да се, након пораза у Другом балканском рату, обрачунају са Србијом у крајње осветољубивом маниру. Бугарске власти су по окупацији најпре прогласиле да Србија више не постоји, а затим се прешло на спровођење мера којима је сузбијано све што је српско. Окупациону политику доследно је пратила стара тежња усмерена ка бугаризацији становништва јужних српских области, међу њима и Топлице,¹ кроз ширење пропаганде да на тим просторима живе искључиво Бугари. Негирање српског идентитета вршено је свим средствима, често на бруталан начин, због чега су покушаји бугаризације и асимилације становништва били у пуном јеку.² С обзиром на то да су од 1872. године под јурисдикцију Бугарске егзархије ушле и југоисточне епархије српске Пећке (обновљене) патријаршије, искуства и опробани методи ранијег деловања Егзархије у истом смислу су овом приликом дошли до пуног изражаја.³

Након тројне инвазије на Србију, у јесен 1915. године, и повлачења српске војске, свештенство је остало уз народ. Тако је било и у Топлици и читавој нишкој епархији, чији је владика Доситеј већ за шест дана по заузимању Ниша, почетком октобра месеца, пешке⁴ ин-

¹ О становништву Топлице детаљније код: Вујадин Б. Рудић, *Становништво Топлице* (Београд: САНУ, Етнографски институт, 1978).

² Момчило Павловић, прир., *Поменик жртвама бугарског терора на југу Србије 1915-1918* (Београд: Институт за савремену историју, 2007), 7-15

³ Борислава Лилић, „Бугарска егзархија у нишавској епархији“, *Лесковачки зборник*, XXXIII (1993), 182.

⁴ Спровођење пешице до бугарских логора било је уобичајено не само за цивиле, већ и за српске ратне заробљенике. На кола су товарени само рањеници и то само када су за то постојали услови. Видети: Далибор Дења, „Српски ратни заробљеници у Великом рату“, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, уредници Срђан Рудић и Миљан

терниран у Бугарску. Током окупације интернирана су још 62 епархијска свештеника, док их је преко стотину ликвидирано. На овом простору остало је нешто мање од 50 српских црквених службеника, углавном по забаченим селима. Крајем исте године, на место владике Доситеја постављен је бугарски епископ Варлаам, викарни епископ софијског митрополита Партенија Иванова, који је носио титулу епископа лаодикијског и који је након рата био игуман Рилског манастира. С њим је дошло и доста свештеника и ђакона бугарске цркве који су на свој начин узели учешћа у насилној бугаризацији становништва.⁵

Придошли бугарски свештеници су, међу осталим дужностима, преузели и бригу о вођењу црквене администрације. Своју позицију користили су не само за пропагандни рад, већ често и за личну материјалну корист. Обреди поводом венчања, крштења и сахрана често су вршена насилним путем, уз пратњу војника. На проповедима недељом и при већим празницима држали су се архијерејског упутства о пропагандом раду. Преосталим српским свештеницима, којих је било у мањем броју углавном по селима, дозвољавали су да врше обреде, али су приходе морали прослеђивати бугарским свештеницима, који су им заузврат уступали мањи део.⁶ Слава је, као карактеристичан верски обичај у српском народу, била забрањена.⁷ О измењеним верским приликама током окупације сведочи и матична књига рођених куршумлијске цркве.⁸ Иначе, регистри рођених, венчаних и умрлих, према свом садржају, представљају прворазредан историјски извор. Специфичност те документарне грађе огледа се у

Милкић (Београд: Историјски институт; Институт за стратегијска истраживања, 2015), 279.

⁵ Далибор Мидић, *Историја Православне епархије нишке* (Ниш: Православна Епархија нишка, 2019), 183-187, 211.

⁶ О приликама у Топлици и деловању бугарских свештеника на овом простору корисно и детаљно сведочанство оставио је ондашњи учитељ Михаило Шпанић. Лично је познавао неколицину бугарских свештеника, за које каже да су се временом донекле прилагођавали месту и људима међу које су дошли. Треба споменути и случај попа Атанаса који је био на служби у Прокупљу. Иако је у почетку и сам био груб према становништву, Шпанић сведочи како је, по доласку 25. пука при гушењу Топличког устанка, Атанас „трчао дању и ноћу од куће до куће да спасава нападнуте породице од полуделих војника“. Више: Мих[аило] М. Шпанић, *Окупација, бунa и терор у Србији, од 1915-1918 год.* (Београд: Штампарија „Народна самоуправа“, 1925), 53-69.

⁷ Миливоје Перовић, *Устанак на југу Србије 1917.* (Београд: Војноиздавачки завод „Војно дело“, 1954), 38.

⁸ Историјски архив Топлице, Збирка матичних књига, Протокол рођених Цркве куршумлијске 1916-1918.

јединственим информацијама у виду разноврсних и детаљних приложених личних података.⁹

Збирка матичних књига Историјског архива Топлице у Прокупљу садржи 96 књига протокола из периода од ослобођења овог простора 1878. године до почетка Другог светског рата. Сачуване књиге вођене су у црквама у Прокупљу, Блацу, Концељу, Горњој Драгуши, Куршумлији, Великој Плани, Житорађи, Дубову, Балиновцу, Булатовцу и Бацу (Баце). У цркви у Куршумлији сачувано је пет књига рођених и крштених лица (1889–1990, 1901–1902, 1912, 1916–1918, 1937–1939) и две књиге умрлих (1918–1920), без сачуваних књига венчаних. У свим наведеним регистрима те и осталих цркава подаци су уписивани на српском језику и писаним ћириличним писмом. Изузетак представља куршумлијска књига рођених од 1916. до 1918. године, вођена на бугарском језику.

Нажалост, није могуће утврдити под каквим је околностима протокол сачуван, будући да су окупаторске власти настојале да за собом не остављају документацију оваквог карактера. Књига је рестаурирана, фотокопирана и доступна истраживачима, а у скорије време се очекује и дигитализација збирке, након чега ће бити доступна и у електронском облику. Стандардне је величине деловодника формата Б4, а обрасци у којима су уношени подаци штампани су на бугарском, на укупно 60 листова. Поједини листови су оштећени по ивицама, неколико их недостаје, али су у целини добро очувани. На по две заједничке стране уношени су подаци који се односе на рођена и крштена лица, у по петнаест колона и осамнаест редова.

Колоне у књизи односе се на следећих петнаест рубрика: 1) редни број; 2) место рођења; 3) месец и дан рођења; 4) пол; 5) месец и дан крштења; 6) назив града или села у коме је обављено крштење; 7) крштено име; 8) име и презиме оца и мајке; 9) да ли је дете рођено законито или не; 10) вероисповест оца и мајке; 11) вероисповест крштеног лица; 12) које је име раније носило крштено лице; 13) име и презиме кума; 14) потпис свештеника; 15) напомена.

У деловоднику је евидентирано 484 рођена и крштена лица, чија је вероисповест означена као источноправославна. У 1916. години пописано је њих 187, 275 у 1917. и свега 22 у 1918. години. Празнине у редним бројевима указују на то да недостају три или четири листа.

⁹ Саша Д. Станојевић, Милош М. Марсенић, „Матичне књиге православних храмова у Топлици с краја XIX и почетком XX века као историјски извор“, *Зборник радова Филозофског факултета*, LII/2 (2022), 117.

Хронолошки оквир регистрације лица обухвата период од маја 1916. до фебруара 1918. године. Како је ово једина књига рођених куршумлијске цркве из ратног периода, није познато да ли је и на који начин вођена евиденција током преосталог времена окупације.

У књизи су регистрована лица рођена у Куршумлији и следећим насељеним местима: Бабица, Бања (Куршумлијска), Барбатовић, Барлово, Баћоглава, Баце, Бело Поље, Богујевац, Висока, Више Село, Влахиња, Врбица, Врело, Вршевац, Вукојевац, Горња Микуљана, Грабовница, Гргуре, Дабиновац, Данковиће (преименовано у Данково), Дединац, Доња Микуљана, Доње Точане, Дубрава, Ђаке, Жарево, Жегрова, Жуч, Игриште, Кастрат, Кашевар, Коњува, Космача, Крток, Крчмаре, Кутлово, Лозница, Лубница, Луково, Љуша, Магово, Марковиће (преименовано у Марково), Мачковац, Мирница, Мрча, Музаће, Невада, Ново Село, Пачарађа, Пепељевац, Перуника, Пљаково, Превој, Прескоча, Пролом, Пулавце, Равни Шорт, Растелица, Рача, Рашевац, Рударе, Сагоњево, Самоково, Селова, Сеоце, Спанце, Тачевац, Тијовац, Тмава, Товрљане, Трнови Лаз, Трпезе, Церово, Црквице, Чунгула, Шатра и Широке Њиве. Преименовање назива појединих места указује на то да је из истих мотива, кроз општи процес бугаризације, принцип код скраћивања српских презимена избацавањем наставка ић примењиван и на топониме (Данковиће у Данково, Марковиће у Марково...). Иначе, до почетка 1917. године у књигу су уношени подаци за лица која су крштена у Куршумлији, али и по другим насељеним местима парохије и шире. Од времена уочи избијања устанка и надаље евидентирана су само она лица која су крштена у куршумлијској цркви, без обзира на место рођења.

Уз лична имена рођених и крштених лица евидентирана су и имена родитеља, кумова и свештеника. Иако су се према рубрикама обрасца требала уписивати презимена оба родитеља, уношено је само скраћено бугаризовано презиме оца, док је уз мајчино презиме стајало припадајуће име супруга (нпр. Раденко Димитровъ, Драгиня Раденкова). Презимена кумова, који су најчешће били из истог или оближњег места, такође су бугаризована, а уз име се наводило и место пребивалишта. Непознате су околности које су довеле до тога да крштени кумови деце српских породица под окупацијом понекад буду и Бугари, али је било и таквих случајева (уписани као: Иванъ Петровъ, гр[ад] Велико Трново; Тодор Златановъ, гр[ад] Хасково; Михайло Петровъ, гр[ад] Софиа; Александаръ Старшии, стражар българский).

На основу унетих имена свештеника у књизи, може се закључити да је током овог периода дужности у куршумлијској цркви обављало више њих. У рубрици где су се потписивали најчешће се наилази на име извесног К. Ганева, затим З. Ладинова, Д. Крстова, Кошеранског, као и Павла Попова. По свему судећи, последњи је заправо преименовани Павле Поповић, парох куршумлијски, који је убијен у овом месту после гушења Топличког устанка.¹⁰

По тек једној накнадној белешци може се закључити да је књига неко време била у службеној употреби куршумлијске општинске власти с краја Другог светског рата. Тако је, уз изворно евидентирани податке Александра Симовића, рођеног у Дубрави 1. јануара 1917. године, у рубрици за напомене накнадно унето да му је издата дозвола за венчање под дел. бр. 35, од 23. фебруара 1945. године.

Представљени деловодник пружа могућност за стицање потпунијег сазнања о ускраћивању једног од елементарних људских права у виду слободног исповедања вере и верских обичаја становништва под окупацијом. Грубо одстрањивање домаћег свештенства или његово минимализовање у верској служби, увођење литургијског бугарског језика, вођење црквених књига бугарским језиком и писмом, бугаризација српских презимена, вршење обредних радњи по бугарским обичајима, изазивало је дубок осећај понижења код домаћег српског живља. Услед разних облика физичког шиканирања и удара на духовни живот, становништво је доведено у стање очаја, што је створило плодно тло за покушај ослобођења у устанку 1917. године. Матична књига рођених и крштених куршумлијске цркве од 1916. до 1918. године стога представља не само прворазредан историјски документ, већ и сасвим ретко и специфично изворно сведочанство о ближе познавању прилика у Србији под бугарском окупацијом током Првог светског рата.

¹⁰ Поповић је био један од свештеника који су остали у служби током окупације, а који су узели учешћа у устанку 1917. године. Сачувана је и фотографија на којој је у свештеничкој одори, са пушком у руци и револвером за појасом, у друштву још једног свештеника и четника (Д. Мидић, н.д., 204). Активних свештеника у устанку било је још. Најпознатији међу њима свакако је био Димитрије Димитријевић, познат и као поп Мита Комита, резервни официр, учесник балканских ратова 1912–1913 и један од именованих војвода у буни. Августа 1917. године је ухваћен и затворен у нишку тврђаву где је подлегао мучењу од стране бугарских окупаторских власти (М. Перовић, н.д., 193-194). При ослобођењу Прокупља, 1917. године, погинуо је и прота Радивоје Вучинић, ранији старешина цркве у Концелу. У ратовима од 1912. био је војни свештеник, а по повлачењу војске, 1915. године, вратио се у Топлицу (Саша Д. Станојевић, „Прота Радивоје Вучинић – прилог биографијама топличких устаника“, *Топлички зборник*, 4 (2013), 161).

1917

Гдѣ е родено?	Кога е родено?		Од кој поље е: мајката или бабата	Кога е крѣстено?		Името на града или селото, гдѣ е крѣстено	Името на новокрѣстено	Име и прѣзие			
	Месец	Ден		Месец	Ден			на бабата	на мајката		
Бадков	Јан	2	Укр	Јан	22	ср Куршумли	Софкија	Радоко	Василков	Владимир	Радоко
с. Банков	Јан	14	Укр	Јан	23	"	Радоков	Петко	Милош	Александар	Миа Банков
1 с. Мачковец	Јан	19	Укр	Јан	25	"	Стамбура	Владимир	Иван	Анко	Владимир
2 с. Банков	Ное	27	Укр	Јан	28	"	Крѣстница	Петко	Владимир	Стејана	Мачко
с. Банков	Јан	14	М	Јан	23	"	Амелија	Милутина	Евѣта	Торка	Милути
24 с. Пљанково	Фев	2	М	Фев	5	"	Крѣстница	Радоков	Срѣтис	Митин	Радо
25 с. Мачко	Јан	1	М	Фев	5	"	Радоко	Радоков	Киро	Светко	Радоко
6 с. Мучица	Јан	31	М	"	18	"	Антонија	Самуил	Милко	Светко	Самуил
28 с. Куршумли	Јан	27	Укр	"	18	"	Боранка	Милош	Иван	Боранка	Милош
5 с. Зубрава	Фев	5	Укр	"	18	"	Светозар	Петко	Петко	Милути	Светко
с. Касарина	Јан	30	Укр	"	18	"	Боранка	Зрацима	Вујин	Светко	Зрацима
28 с. Касарина	Ф	11	Укр	"	18	"	Зрацима	Милан	Милош	Светко	Милан
29 с. Пљанково	Јан	20	М	"	18	"	Боранка	Милош	Милош	Милош	Милош
30 с. Самово	Фев	6	Укр	"	21	"	Радоков	Милош	Васил	Светко	Радоко
31 с. Куршумли	Фев	13	М	"	22	"	Боранка	Васил	Милош	Вара	Васил
32 " "	"	14	М	"	22	"	Радоко	"	"	"	"
" "	"	1	Укр	"	23	"	Радоков	Милош	Милош	Зорка	Милош

Прилог 1: Евиденција из књиге рођених на бугарском језику, пример леве странице протокола (ИАТ, ЗМК, Протокол рођених Цркве куршумлијске 1916-1918, стр. 14)

о г и н а

Законно или не- законно	Въроисповѣдание		Отъ кое въроисповѣда- ние е ново- просвѣщено лице?	Какво име е носило до кръстенето си новопросвѣще- ното лице?	Име и презиме на кръстника	Подпись на свещеника	ЗАБЪЛЪЖКА
	на бащата	на майката					
зак.	мет. гркал	мет. гркал	мет. гркал	—	Илия Милован	Евгениев	
"	"	"	"	—	м.с. Петруша	К. Ганев	
"	"	"	"	—	Майк	Бор Бобо	
"	"	"	"	—	м. Бала-Леал	"	
"	"	"	"	—	Мисла Васил	"	
"	"	"	"	—	Мисла Васил	"	
"	"	"	"	—	Мисла Васил	"	
"	"	"	"	—	Мисла Васил	"	
"	"	"	"	—	Зуия Родилев	"	
"	"	"	"	—	с. П. Мило	"	
"	"	"	"	—	Зорковска Софр	"	
"	"	"	"	—	с. Кострава	"	
"	"	"	"	—	Ручеца Васил	"	
"	"	"	"	—	с. Мубица	"	
"	"	"	"	—	Милорад Поп	"	Б-41
"	"	"	"	—	др. Курчум	"	
"	"	"	"	—	Браница Станислав	"	
"	"	"	"	—	с. Зубора	"	
"	"	"	"	—	Богдана Вуца	"	
"	"	"	"	—	с. Кострава	"	
"	"	"	"	—	Франциска Васил	"	
"	"	"	"	—	др. Курчум	"	
"	"	"	"	—	Босилка Пандя	"	
"	"	"	"	—	м.с. Кострава	"	
"	"	"	"	—	Ловица Митослав	"	
"	"	"	"	—	с. Маричица	"	
"	"	"	"	—	Иванка Пандя	"	
"	"	"	"	—	с. Пандя	"	
"	"	"	"	—	Бисеря Арчилова	"	
"	"	"	"	—	с. Пандя	"	

Прилог 2: Евиденција из књиге рођених на бугарском језику, пример десне странице протокола (ИАТ, ЗМК, Протокол рођених Цркве куршумлијске 1916-1918, стр. 15)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори:

Историјски архив Топлице, Збирка матичних књига, Протокол рођених Цркве куршумлијске 1916-1918.

Објављена грађа:

Павловић, Момчило, прир. *Поменик жртвама бугарског терора на југу Србије 1915-1918*. Београд: Институт за савремену историју, 2007.

Мемоари:

Шпанић, Мих[аило] М. *Окупација, буна и терор у Србији, од 1915-1918 год*. Београд: Штампариија „Народна самоуправа“, 1925.

Литература:

Денда, Далибор. „Српски ратни заробљеници у Великом рату”. У: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*. Уредници Срђан Рудић и Миљан Милкић, 269-289. Београд: Историјски институт; Институт за стратегијска истраживања, 2015.

Лилић, Борислава. „Бугарска егзархија у нишавској епархији”. *Лесковачки зборник*, XXXIII (1993), 181-187.

Мидић, Далибор. *Историја Православне епархије нишке*. Ниш: Православна Епархија нишка, 2019.

Перовић Миливоје. *Устанак на југу Србије 1917*. Београд: Војноиздавачки завод „Војно дело”, 1954.

Рудић, Вујадин Б. *Становништво Топлице*. Београд: САНУ, Етнографски институт, 1978.

Станојевић, Саша Д. „Прота Радивоје Вучинић – прилог биографијама топличких устаника”. *Топлички зборник*, 4 (2013), 161-169.

Станојевић, Саша Д., Марсенић Милош М. „Матичне књиге православних храмова у Топлици с краја XIX и почетком XX века као историјски извор”. *Зборник радова Филозофског факултета*, LII/2 (2022), 115-126.

Dr. Saša Stanojević, Associate Professor
University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of History
Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia
E-mail: sasa.stanojevic@pr.ac.rs

THE BULGARIAN REGISTRY BOOK OF BIRTHS OF THE KURŠUMLIA CHURCH (1916-1918) AS TESTIMONY OF THE ATTEMPT TO BULGARIZATION OF THE POPULATION OF TOPLICA IN THE FIRST WORLD WAR

(Summary)

The paper presents for the first time the register of births of the church of St. Nicholas in Kuršumlia, kept during 1916-1918, during the occupation of Serbia in the First World War. The book is part of the Collection of register books of the Historical Archive of the Toplica in Prokuplje, which consists of 96 books in total, kept between 1878 and the Second World War. It is a unique document due to the fact that, unlike the others, the data in it are filled in the Bulgarian language and script. They were brought in by the Bulgarian clergy, who, in accordance with the forced policy of the occupation authorities aimed at the Bulgarianization of the population, took over the duties of the liquidated or interned former Serbian clergy. Unlike other books born here, there was no usual rubric „nationality“, and the most obvious proof of an attempt to change the national identity can be taken the modified and Bulgarianized surnames of the local Serbian population (here: Vukašinov, Miloev, Radulov...).

KEYWORDS: *The First World War, Occupied Serbia, Bulgarization, Toplica, Kuršumlia, Toplica Uprising 1917, birth register, church, clergy.*